

УДК: 34: 81' 276. 6: 811. 161. 2

*Сергетова С. М.,
к.ю.н., доцент кафедри цивільного права
юридичного факультету ЗНУ*

*Древотапук А.,
студентка 3 курсу
юридичного факультету ЗНУ*

УКРАЇНЬСЬКА МОВА В ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Мова в житті кожного народу - це надійна опора його духовного та матеріального розвитку. Вона є способом передачі думок, засобом спілкування. Залежно від епохи мова виконує то вузькі, то ширші функції.

Українська мова пройшла тяжкий і довгий шлях становлення, зазнала безліч перешкод і презирств. У наш час вона знову піднімається на власні ноги. Для цього їй потрібні надійні опори. Одним з них є правдиве викладення, закріплення на належному рівні, правильне використання в побуті і на рівні офіційних документів.

Мова і право становлять надзвичайно тонке плетиво, кожний з елементів якого не може існувати автономно, і тільки талановитий майстер може це плетиво зробити не хаотичним поєднанням форми та змісту, а єдиністю в нього сенсу, життя. Право, не виражене мовою, не буде правом. Тому й становлення правової системи нерозривно пов'язане з мовою. Інтеграція дослідження мови і юриспруденції є явищем природним, і тому навіть дивно, що лише відносно недавно в Україні активізувалися дослідження мови права, представлені роботами Н.В. Артикуди, Ю.Є. Зайцева, Г.С. Онуфрієнко, Ю.Ф. Праціда, Л.О. Симоненко, А.П. Токарської, О.Ф. Юрчук [1].

У добу творення незалежної держави, у зв'язку із закріпленням Конституцією України статусу української мови як державної, питання

культури мовлення в Україні набувають особливої ваги. Ширшає коло тих, хто розмовляє, пишє й читає українською мовою як рідною. Писемне спілкування в державному, суспільному, політичному, господарському житті, в ділових відносинах між організаціями та установами також переходить на українську мову. Це спричиняє появу чималої кількості помилок і на певний час знижує рівень культури мовлення в загальнонаціональному вимірі.

Статтею 10 Конституції України зазначається, що державною мовою в Україні є українська мова. Відповідно до Конституції України володіти державною мовою зобов'язані: Президент України (ст. 103), судді Конституційного Суду (ст. 148) та судді судів загальної юрисдикції (ст. 127). Нічого більше Конституція не зобов'язує володіти державною мовою. Разом з тим, сам термін "державна" передбачає, що всі державні органи влади, її службові та посадові особи на офіційному - державному - рівні повинні використовувати державну мову, тобто українську. У зв'язку з цим, за конституційною логікою, органи місцевого самоврядування, які відповідно до ст. 5 Конституції не є органами державної влади, недержавні підприємства, установи й організації мають право використовувати ту мову, яку вважає за потрібне місцева громада.

Юриспруденція - це така сфера людського життя, яка вимагає високої точності і чіткості формулювань, абсолютної визірності кожного слова, його змісту і значення. Навіть кома чи крапка іноді мають значення. Від того, де поставити кому у відомій резолюції "страшніше можна помилувати", залежить, жити людині чи померти. У зв'язку з цим вимоги і до якості, і до компетентності законодавця мають бути надзвичайно високі.

Згадуючи про проблеми, пов'язані з текстами юридичного характеру, необхідно перш за все погодитися з тим, що в Україні бракує спеціальної літератури та, за відсутності висвітлення, існують неблизькі труднощі з перекладом у юридичних навчальних закладах [2].

Правознавство, як і будь-яка інша наука, оперує цілим рядом специфічних термінів і визначень, використовує чималий професійний словниковий запас, знання якого необхідно кожному юристу, незалежно від його спеціалізації. Спеціалісти-правники, і в першу чергу вчені, займаються розробкою української правничої термінології, в чому їм активно допомагають українські лінгвісти. Та проблем і невирішених питань в цій сфері існує чимало. Наприклад, можна спробувати звернути увагу на деякі з них:

"ГОСПОДАРСЬКИЙ" І "ГОСПОДАРЧИЙ"

Почнемо з назв галузей права. Візьмемо господарське право. Так, саме "господарське", а не щось інше. Назва цієї галузі права - "господарське". Та нерідко можна почути (навіть від юристів) та прочитати (навіть в документах, складених юристами) іншу назву - "господарче право". Російською мовою ця галузь має одну назву "хозяйственное право". Однак слово "хозяйственное" має два українських переклади - "господарське" і "господарче", і з точки зору лінгвістики називати право "господарчим" можна. Але є нормативно-правовий акт - Господарський кодекс України і державна установа - Господарський суд. Тому назва галузі права - господарське. А от будь-які товари, наприклад, можуть мати назву "господарчі". Однак таке розмежування термінів ніде не зафіксовано офіційно. Це правила, встановлені мовознавцями. І якщо зустрічається напис, наприклад, "спеціаліст з господарчого права", то це різке слух лише правознавцем (і то не всім), а для більшості громадян воно звучатиме безпечною. Тим не менш, галузь права повинна

мати одну офіційну назву, і вона є - "господарське право".

"КРИМІНАЛЬНИЙ" І "КАРНИЙ"

Подібна ситуація склалася із назвою кримінального права. Російське слово "уголовный" має два переклади: "кримінальний" та "карний", і не дивлячись на те, що офіційний правовий документ має назву "кримінальний кодекс", часто можна почути навіть від перших осіб в державі, не кажучи вже про народних депутатів, про те, що кодекс у нас "карний". Є невідповідність і в назвах органів. Так "уголовная машина по делам несовершеннолетних" є "кримінальною машиною у справах неповнолітніх", а "уголовный розыск" - "карним розшуком". І знову ж таки - це встановлена практика застосування цих термінів.

"ЦИВІЛЬНИЙ" І "ГРОМАДЯНСЬКИЙ"

Навіть найпоширеніша серед населення галузь права - цивільне право - іноді звучить по-іншому. Єдине російське слово "гражданское" вкотре має два українські переклади: "громадянське" та "цивільне" і застосування їх залежить від тих понять, до яких вони відносяться. Так, "гражданское общество" є "громадянським суспільством", але "гражданское право" є "цивільним правом". Звичайно, багатство і різноманітність української мови не може не грішати, і в іншій ситуації це тільки дало б змогу зробити текст (наприклад, художній) не трісним, а цікавим. Та у царині термінології (а тим більш юридичної) має бути максимальна однозначність і визначеність.

Це ситуація, коли одне слово російською мовою має не один переклад українською. Та буває навпаки: декілька російських слів різного значення мають один український переклад. Наведемо приклади. Не зовсім вдалою є термінологія, пов'язана з питанням відшкодування шкоди. Справа в тому, що український термін "школа" російською буде і "вред", і "ущерб". Однак "вред" і "ущерб" - поняття неоднакові. "Вред" є найширшим за об'ємом змісту поняттям, яке охоплює будь-яке зменшення блага, що має матеріальну і моральну характеристику.

"Ущерб" є прямим і реальним матеріальним збитком, що не включає в себе ані моральну шкоду, ані втрачену вигоду, тобто несодержаний прибуток. В українській правничій термінології обидва ці поняття називають "шкодою". І коли суб'єкти

господарування в договорі фіксують необхідність відшкодування шкоди, завданої неналежним виконанням умов договору, то при такому формулюванні невідомо, що мається на увазі. Тому і не завадило б у договорах з такою умовою, складених українською мовою, конкретно розписати, що саме сторони вкладають у зміст поняття "шкоди". Правда в українській мові існує ще термін "збитки" (рос. - "убытки"), але це суть справи не міняє. По-перше, цей термін звучить по-іншому, а по-друге, він має одне значення реальна шкода, що включає в себе пряму матеріальну шкоду та втрачену вигоду. А от українська "школа" може бути російською як "срадом" так і "уцербом", що вносить плутанину при їх розмежуванні.

Дещо краща, але теж неоднозначна ситуація з терміном "угода", який часто використовується в кримінальному праві (навіть не спеціалістам відома фраза "вийхати на місце угоди"). Це слово є українським перекладом двох російських слів "примирение" і "примирение". Ці російські слова, які звучать по-різному, мають і різне значення. До юриспруденції відношення має лише перше слово - "примирение". І маючи саме його на увазі, в українських юридичних документах зазначається слово "угода". Але юридичний документ (як і документ взагалі) повинен містити терміни, які в виключали двозначність, при цьому будь-який користувач цього документу, при його прочитанні, зрозумів терміни в ньому саме так, як вони були вжиті особою, що склала документ. А термін "угода", як зазначалося вище, має не одне значення. Іноді в українських юридичних документах замість терміну "угода" використовується термін "годя". Але в останнього є більш точний російський аналог - "собрание", тому у значенні "примирение" він використовується не часто. Тим більше, що ніякими мовними стандартами не визначено, яким саме терміном - "угода" чи "годя" - слід користуватися українським правником, маючи на увазі "место примирения".

Продовжуючи тему невизначеності застосування юридичної термінології, не можна оминути увагою і момент використання групи термінів, близьких за значенням, яка включає терміни "договір", "контракт", "правочин". Всі вони визначають певний документ, в якому дві або більше осіб дійшли згоди щодо певних питань, котрі складають суть самого документу. Більш чітко визначено застосування цих термінів в

трудовому праві. Договір є основною формою домовленості працівника з роботодавцем щодо певної роботи і оплати за неї. Контракт є особливим формою договору, яка може застосовуватися тільки у передбачених законодавством випадках. А трудова угода є документом, за яким особа виконує певну роботу у визначений строк, але у вільному режимі, й отримує оплату цієї роботи. По суті, трудова угода - це договір підряду в трудовому праві. В цивільному і господарському праві такого чіткого розмежування застосування цих термінів немає. В Цивільному і Господарському кодексах зустрічається лише термін "договір" як документ, що опосередковує виникнення майново-господарських зобов'язань, спрямованих на виникнення, зміну або припинення правовідносин між особами. Але це визначення підходить і до термінів "контракт" та "угода". І якщо суб'єкти назвуть свій договір угодою або контрактом, ніяких порушень законодавства не буде. Але й порядку і визначеності в цьому питанні немає. Діловою практикою склалося так, що контрактом називають договори у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Хоча, знову ж таки, не буде помилкою назвати такий документ договором чи угодою. Щодо застосування терміну "правочин", то тією ж діловою практикою сформульовано неписане правило, що угодою називають документ, яким вносяться певні зміни та доповнення до існуючого договору (додаткові угоди до договору). Жодних законодавчих правил про застосування в конкретних випадках вищезазначених термінів немає.

"ПОЗИКА" І "ПОЗИЧКА"

Новий Цивільний кодекс України ввів у обіг два майже однакових за звучанням і написанням терміни - "позика" і "позичка". Але зміст цих термінів хоча й має дещо спільне, та по суті своїй вони представляють собою зовсім різні речі. За договором позики одна сторона передає у власність іншій стороні гроші або інші речі, визначені родовими ознаками, а остання зобов'язується повернути першій стороні цю суму грошей або цю кількість речей цього ж роду та цієї якості. За договором позички одна сторона безоплатно передає іншій стороні речі для користування протягом встановленого строку. Тобто, позика є відносинами на кшталт банківського кредиту, а позичка - оренди. А звучать ці терміни майже однаково, і пересічний українець

навіть не здогадується про цілий ряд відмінностей між цими поняттями. Вже не раз доводилось чути від досить освічених (в тому числі, з правових питань) людей питання типу: "А мовизма - це мовизм тільки млявська?". Судячи із звучання цих двох слів, з апитання має свою логіку. Та на глибоке переконання, сама назва будь-якого явища має направляти думки особи в ту сферу відносин, до якої це явище відноситься. Як бачимо, терміни "мова" і "мовизма" до цього не приводять. І перше, що спадає на думку, це те, що позичка і позичка - мабуть, явища тотожні, лише з деякими відмінностями. Насправді, це явища відмінні, лише з деякими спільностями.

Інша ситуація виникає, коли ці терміни звучать російською, і "мова" - це "язык", а "мовизма" - "сфера". Подивіться, що при використанні термінів "язык" і "сфера" думка, що це одне й те саме, не виникає. Кожний з термінів означає різні правовідносини. Можна сподіватись, що спеціалісти-правники розберуться що й до чого в даній ситуації. Однак цивільне право, звідки взяті ці терміни, є, так би мовити, "наймажоритетнішим"; воно регулює наше життя, саме до нього найчастіше звертаються пересічні громадяни. Тому термінологія цивільного права має бути зрозумілою не лише юристам, а й особам інших професій.

Напевно майже кожному українському юристу знайомі проблеми, пов'язані з перекладом українських юридичних термінів російською мовою і навпаки. Згадаємо хоча б "слова і терміни", про які йдеться у главі 18 нового Цивільного кодексу України. Російською ці слова перекладають як "слова и даты" (доводилось зустрічати російськомовні видання неофіційного характеру, де читаємо "слова и термины"). Подібні "ляхуси" притаманні перекладам, що вийшли друком до видання нового ЦК українською і російською мовами у Відомостях Верховної Ради України в жовтні 2003 р. [3].

Іншим красномовним прикладом є слово "правочин" (глава 16 ЦК). У російському варіанті можна зустріти "дело", "соглашение" та навіть "обязательство". Безперечно, така ситуація з перекладом склалася перш за все через відсутність подібного терміна в ЦК Української РСР 1964 р., який діяв донедавна, та через ототожнення в ньому "делки" і "соглашения" завдяки використанню одного терміна - "угода". Але ж у цьому випадку відсутні такі труднощі з вибором еквівалента, як у

попередньому прикладі, чому ж тоді спостерігається настільки "різкобаремий" переклад? Можна собі уявити, що може трапитися, коли з таких "перекладів" доведеться робити зворотній переклад, або переклад третьою мовою.

Взагалі, піднявши питання про правильність української правничої термінології, маємо підкреслити про необхідність декілька слів сказати про застосування української мови у цілому при складанні юридичних документів, зокрема при складанні текстів рішень господарських судів. Зрозуміло, що українська ділова мова і, насамперед, українська юридична мова (якщо можна її так назвати) активно вичається в нашому суспільстві лише останні десятиліття. До речі, курс "української ділової мови" вичається у всіх навчальних закладах незалежно від їх профілю. Нажаль, іноді зустрічаються судові рішення українською мовою з великою кількістю граматичних помилок, "русизмів", незвірно побудованими реченнями та зворотами та неправильно застосованими розділовими знаками. І хоча головне в судовому рішенні його зміст, його суть, але, не зовсім приємно читати важливий документ з помилками, особливо, коли він видається від імені України. Не раз зустрічались рішення господарських судів тих регіонів України, де домінуючою є російська мова (з Дніпропетровського, Запорізького господарських судів та з Господарського суду АРК). Всі ці рішення складені російською мовою. Це аж ніяк не суперечить ані Конституції України, ані Закону України "Про мови". Однак суть в іншому: рішення були вписані практично бездоганною російською мовою, з дотриманням правил російської граматики. Це не закликає видавати судові рішення російською. Навпаки, з огляду на єдину державну мову - українську, необхідно державним органам видавати свої документи саме українською. Але граматичною мовою із знанням граматичних правил, із правильною українською термінологією, чого наразі так не вистачає працівникам органів юстиції.

Із проголошенням незалежності України мовне питання набуло надзвичайної актуальності. Проте, незважаючи на запалі баталії політиків навколо функціонування мов в Україні, українська мова надалі залишається на периферії політичного та громадського життя, особливо у східних та південних регіонах. До такої невизначеності призводить недосконалість чинного законодавства, покликаного врегулювати мовні проблеми.

Ці проблеми потрібно вирішувати, причому комплексно із розв'язанням найбільшої мовної проблеми. Необхідно вдосконалити вичення мов у вузах (конкретними справами, а не на папері), робити цей процес привабливим для студентів; у більших обсягах видавати акти українського законодавства (і не тільки Конституцію, кодекси та основні закони), де поряд з українським текстом містився б паралельний переклад, який би мав офіційний характер; заскочувати наукові дослідження з проблем юридичного перекладу як серед науковців-лінгвістів, так і серед науковців-правників, формувати термінологічні бази, на основі яких випускати словники й довідники. Підважни для цього в державі закладені, потрібно лише докласти погоджених зусиль.

Підсумовуючи, слід зазначити, що, не дивлячись на певні труднощі та неузгодженості у встановленні правничої української термінології та застосуванні української мови в юриспруденції взагалі, українська наука і практика має

беззаперечно досягнення у цій галузі. Слід віддати належне спеціалістам, які мають пряме відношення до юридичної техніки, як в правотворчій, так і в правозастосовчій діяльності. І лише спільними зусиллями правників та лінгвістів можна виявити певні проблеми в даній сфері і вчасно їх ліквідувати, або хоча б зменшити.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ:

1. Голєв Н.Д. Юридический аспект языка в лингвистическом освещении - "Юрлингвистика: Юридические аспекты языка и лингвистические аспекты права" - Эл. ресурс: <http://ibis.asu.ru/nimc/juris/S3.rus.html>.
2. Орлов М. Юридичний переклад для "чайників" // Юридична газета. - 2003. - № 12(12). - 24 грудня.
4. Відомості Верховної Ради України - 2003. - № 40-44. - Ст. 356.